

Карпов Никифор Семенович –
доктор юридичних наук, професор

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження.

Ключові слова: ознайомлення; матеріали кримінального провадження; учасники кримінального процесу.

Рассмотрены некоторые вопросы ознакомления участников уголовного процесса с материалами уголовного производства.

Ключевые слова: ознакомление; материалы уголовного производства; учасники уголовного процесса.

Some aspects of the criminal process, familiarize participants with the materials of the criminal proceedings.

Keywords: introduction; the criminal proceedings; races attended the criminal process.

Зі вступом до дії КПК України 1960 р. проблемні питання ознайомлення учасників кримінального судочинства з матеріалами кримінальної справи досліджували такі науковці як І. Ю. Гловацький, О. М. Дроздов, Т. В. Корчева, В. Т. Малайренко, Г. В. Юркова, Б. І. Яворський та інші.

Однак з 20 листопада 2012 р. набрав чинності новий КПК України, положення якого щодо ознайомлення учасників судочинства з матеріалами кримінального провадження потребують детального аналізу. Метою цієї статті є розгляд деяких питань про надання слідчим та прокурором доступу до таких матеріалів учасникам кримінального процесу.

Загальний порядок оголошення про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів сторін регулюється

ст. 290 КПК України. У ч. 1 цієї статті зазначено, що, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази, достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

У ч. 2 ст. 290 КПК України йдеться про те, що прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі собою або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання.

Частиною 3 ст. 290 КПК України передбачено, що прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них як докази у суді.

Як уявляється, з метою захисту доказів ч. 3 ст. 290 КПК України слід удосконалити. Ще під час дії КПК 1960 р. С. М. Стахівський згадував, що в тих випадках, коли слідчий не впевнений у поведінці обвинуваченого, він повинен пред'являти для ознайомлення копії таких документів чи інших матеріальних носіїв доказової інформації [1, с. 158–159]. Науковець пропонував доповнити ст. 218 цього Кодексу нормою такого змісту: «У тих випадках, коли слідчий має достатні підстави вважати, що під час ознайомлення з матеріалами кримінальної справи обвинувачений може знищити документи чи інші матеріальні носії інформації, в яких містяться докази, він вправі замінити оригінал документа його копією, про що виносить мотивовану постанову» [1, с. 159].

На наш погляд, ст. 290 чинного КПК України також доцільно доповнити нормою про запобігання знищення процесуальних документів. У ній пропонуємо вказати, що за наявності підстав уважати, що під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження підозрюваний може знищити докази, слідчий має право замінити оригінал документа його копією, про що складає постанову.

Як уже відмічалось, у ч. 3 ст. 290 КПК України передбачено, що прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них. Надання доступу до матеріалів уключає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів (ч. 4 ст. 290 КПК України). Погоджуємось з висловленою у юридичній літературі думкою, що таке регулювання прискорить ознайомлення учасників процесу з матеріалами провадження [2, с. 24].

На слідчого, – зазначає В. Фаринник, – не покладено обов'язок сприяти учасникам процесу у копіюванні матеріалів, однак він не повинен перешкоджати їм у цьому і має надати необхідний час. Учасники, які

ознайомлюються з матеріалами провадження, не мають права виносити їх за межі робочого кабінету слідчого або органу внутрішніх справ чи прокурора (прокуратури). «Реалізація даної процедури можлива за рахунок надання слідчим дозволу виготовляти копії шляхом фотографування та сканування матеріалів кримінального провадження» [3, с. 4].

Уважаємо, що існуючий порядок копіювання матеріалів кримінального провадження та ознайомлення з ними учасників процесу слід удосконалити. Щодо цього питання заслуговує на увагу інститут «оголошеної адреси», який відомий кримінальному судочинству Франції. Після закінчення першого допиту обвинувачений має офіційно назвати слідчому судді адресу, за якою він бажав би отримати усі копії процесуальних документів. Сутність такого інституту полягає у тому, що обвинувачений вважається ознайомленим з усіма матеріалами кримінальної справи, що надіслані йому за зазначеною адресою, незалежно від місця свого фактичного місцеперебування. Обвинувачений вправі на допиті вказати як «оголошену» будь-яку адресу (родичів, друзів, адвоката та ін.), якщо він з яких-небудь причин не бажає інформувати про свій процесуальний статус членів сім'ї, сусідів, співробітників [4, с. 83–84].

На наш погляд, КПК України також доцільно доповнити нормою про інститут «оголошеної адреси», однак з деякими відмінностями від французького аналога. Ще під час провадження досудового розслідування слідчий має з'ясувати не тільки у підозрюваного, який не перебуває під вартою, а і у його захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, чи бажають вони отримати за встановлену законом плату копії усіх матеріалів кримінального провадження. Якщо так, то з'ясується адреса, за якою учасники процесу бажали б отримати такі копії.

Уважаємо, що реалізація цієї пропозиції має численні позитивні моменти. По-перше, учасники процесу отримають можливість у спокійній домашній обстановці, а не в кабінеті слідчого, уважно ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, що значно сприятиме їх підготовці до участі у судовому засіданні. По-друге, відпаде необхідність погоджувати між слідчим та сторонами час для ознайомлення з такими матеріалами. Це є особливо актуальним, коли матеріали провадження налічують кілька томів, з кількома підозрюваними, потерпілими, оскільки дає змогу економити час як слідчому, так і учасникам процесу. Слідчий звільниться від обов'язку бути присутнім під час ознайомлення і слідкувати за тим, щоб вони не вносили змін до матеріалів кримінального провадження. По-третє, до державного бюджету будуть надходити чималі кошти від тих учасників процесу, які погодяться внести оплату за отримання копії матеріалів кримінального провадження.

Згідно зі ст. 290 КПК України, учасники процесу мають право знайомитися з усіма матеріалами кримінального провадження, копіювати їх. Слід звернути увагу на те, що у цій статті не передбачено обмежень у користуванні цим правом, якщо такі матеріали містять державну таємницю. Такі обмеження встановлені у ст. 517 КПК України. Так, зі змісту ч. 4, 5 цієї статті слідує, що доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому та їх представникам, які мають допуск до такої таємниці.

Цим учасникам процесу забороняється робити виписки та копії з матеріалів, які містять державну таємницю. Разом із тим підозрюваний, обвинувачений, його захисник та законний представник для підготовки та здійснення захисту можуть робити виписки з цих матеріалів. Такі виписки опечатуються особою, якою були зроблені, у вигляді, що унеможлиблює ознайомлення з їх змістом. Виписки зберігаються з дотриманням вимог режиму секретності в органі досудового розслідування та надаються особі, яка їх склала, на її вимогу у приміщенні цього органу.

Проведений порівняльно-правовий аналіз показав, що у кримінально-процесуальному законодавстві деяких країн про особливості допуску до матеріалів, що містять державну та іншу охоронювану законом таємницю, йдеться у статтях, які регламентують ознайомлення учасників процесу з кримінальною справою.

Так, наприклад, у ч. 2 ст. 275 КПК Республіки Казахстан указано, що обвинувачений та його захисник під час ознайомлення з матеріалами справи вправі виписувати будь-які відомості й у будь-якому обсязі, знімати копії з документів, у тому числі за допомогою технічних засобів. Виписки та копії зі справи, у якій містяться відомості, що становлять державну або іншу таємницю, яка охороняється законом, зберігаються у справі і вручаються обвинуваченому та його захиснику під час судового розгляду. Зі змісту ч. 2 ст. 274 цього Кодексу дійшли висновку, що такий же порядок установлений і при ознайомленні потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників з матеріалами справи [5, с. 494].

У ч. 5 ст. 293 КПК Республіки Молдова передбачено, що для забезпечення захисту державної, комерційної або іншої таємниці, що охороняється законом, суддя з кримінального переслідування за клопотанням прокурора може обмежити право обвинуваченого, його законного представника, захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників на ознайомлення з матеріалами справи [6].

На наш погляд, з метою забезпечення захисту державної та іншої таємниці, яка охороняється законом, доцільно доповнити ст. 290 КПК України положенням, що слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, може обмежити право учасників процесу на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Якщо слідчий суддя відмовив у цьому, копії документів та виписки із провадження, в якому містяться відомості, що становлять таємницю, зберігають у матеріалах кримінального провадження та надають учасникам процесу під час судового розгляду.

Слід наголосити на тому, що відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України потерпілий має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення. На нашу думку, регулювання цього питання має бути іншим. Потерпілому потрібно пред'являти для ознайомлення усі матеріали кримінального провадження. Вибіркове ж ознайомлення може вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність дослідження обставин досудового розслідування, оскільки цей учасник процесу позбавляється можливості заявити те чи інше клопотання, тому що не знає усіх матеріалів провадження.

У ч. 10 ст. 290 КПК України зазначено, що сторонам кримінального провадження, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ. Отже, цим Кодексом не визначено

строк для такого ознайомлення, на що звертають увагу деякі науковці. Так, автори науково-практичного коментаря КПК з цьому приводу пишуть таке: «На жаль, законодавець чітко не встановив такий мінімальний час (у годинах чи днях) для ознайомлення з матеріалами» [7, с. 715].

Для унеможливлення зловживання вказаним правом у ч. 10 ст. 290 КПК України встановлено, що у разі зволікання під час ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності та умов доступу до них зобов'язаний установити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. «Це звичний і досить раціональний спосіб вирішення спорів у цьому питанні, оскільки слідчий суддя неупереджено, враховуючи обсяг, складність матеріалів та умов доступу до них, встановлює конкретний строк для ознайомлення з матеріалами провадження» [8, с. 629].

Відповідно до ч. 10 ст. 290 КПК України зазначене клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів з дня його надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час його проведення, не перешкоджає розглядові клопотання.

Звертає на себе увагу та обставина, що у ч. 10 ст. 290 КПК України не визначено порядок розгляду слідчим суддею клопотання про визначення такого строку. Тому вважаємо доцільним доповнити цю норму положенням, що у судовому засіданні слідчий суддя має: оголосити, яке клопотання розглядатиметься; з'ясувати, які учасники судового провадження з'явилися; роз'яснити їм права заявляти відводи, клопотання, давати пояснення, висловлювати думку щодо клопотань, пояснень інших учасників процесу; повідомити своє прізвище, прізвище прокурора, секретаря судового засідання, учасників процесу; з'ясувати, чи заявлені відводи, клопотання та вирішити їх; заслухати думку прокурора та учасників процесу; винести ухвалу про встановлення строку, протягом якого учасники процесу зобов'язані ознайомитися з матеріалами кримінального провадження або про відмову у визначенні такого строку.

Потрібно зазначити, що у ч. 10 ст. 290 КПК України не встановлено вимоги до клопотання слідчого про визначення слідчим суддею строку, протягом якого учасники процесу мають ознайомитися з матеріалами кримінального провадження. Тому цю норму доцільно доповнити положенням, що у такому клопотанні має бути зазначено: найменування органу досудового розслідування, який вносить клопотання на розгляд слідчого судді; дані про погодження цього клопотання з прокурором; посилання на обставини, які свідчать про те, що учасники процесу зволікають з ознайомленням з матеріалами кримінального провадження; строк, протягом якого сторони зобов'язані ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

Уважаємо, що необхідно усунути ще одну прогалину ч. 10 ст. 290 КПК України. У цій статті не вказано, що сторони мають право подати апеляційну скаргу на рішення слідчого судді про встановлення або відмову у встановленні строку на ознайомлення з матеріалами кримінального

провадження. Не йдеться про це і у ст. 309 КПК України, що визначає, які ухвали слідчого судді можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування.

По іншому регулювалось це питання у ч. 7 ст. 218 КПК 1960 р., відповідно до якої обвинувачений та його захисник мали право подати апеляцію на постанову судді про визначення строку, протягом якого вони мають ознайомитися з матеріалами кримінальної справи. На наш погляд, частина 10 ст. 290 чинного КПК України також необхідно доповнити положенням, що учасники процесу мають право подати апеляційну скаргу на рішення слідчого судді про встановлення або відмову у встановленні строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : моногр. / Стахівський С. М. – К., 2005. – 272 с.
2. Фомін С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? / С. Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 7. – С. 21–25.
3. Фаринник В. Відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні / В. Фаринник // Юрид. вісник України. – 2012. – № 36. – С. 4.
4. Головка Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции / Головка Л. В. – М. : Спарк, 1995. – 130 с.
5. Когамов М. Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / Когамов М. Ч. – Алматы : Жеті жарғы, 2008. – 896 с.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. – К. : SRL, 2009. – 254 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурболю та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.